

המלחמה בעיראק בעיניים ערביות: סקירת ספרות

מדור 'נדפסו לאחרונה' סוקר הפעם ספרות אקדמית בערבית על המלחמה בעיראק. המלחמה כולה, ובמיוחד נפילת הבירה, בגדאד, עוררו תסיסה בקרב אנשי רוח, חוקרים וסופרים, שחרגה גם אל מחוץ לגבולות עיראק. הדבר ניכר בפרץ פרסומים שעסקו במלחמה וביטאו מגוון רב של דעות, פרשנויות וניתוחים.

כל הספרים הנסקרים להלן תוקפים את משטרו הרודני של סדאם חוסיין ואת שלטון מפלגת הבעת'. חלקם תולה בסדאם את האשם הבלעדי למצב שאליה הידרדרה עיראק מאז מלחמת המפרץ הראשונה מבחינה כלכלית, חברתית ומדינית. אחרים רואים בשלטונו של סדאם גורם אחד בשורה של גורמים שהביאו להתפוררות המדינה. סוגיה נוספת שהספרים הנסקרים כאן עוסקים בה היא הסיבות ליציאתה של ארצות הברית למלחמה. כמעט כל המחברים מתייחסים לטענה (הנשמעות גם במערב) כי ארצות הברית גמרה אומר לצאת למלחמה כדי לממש אינטרסים אסטרטגיים שלה – הגמוניה אזורית ושליטה במקורות הנפט – וגם מתוך מניעים אישיים של הנשיא ג'ורג' בוש הבן. לפיכך היא התעלמה מכל ניסיונות התיווך והפישור שקדמו למלחמה. נושא אחר שמעסיק את המחברים הוא נפילתה המהירה של עיראק. בהקשר זה הם מזכירים את הסיוע שקיבלו האמריקנים מן האופוזיציה ומגורמים חתרניים אחרים בתוך המדינה או בגלות (כגון השיעים והכורדים). כמה מן הכותבים אף רואים בהם בוגדים.

הספרים הנסקרים כאן מפנים קריאה אל עמי המזרח התיכון ואל שליטיהם לאמץ שיטות ממשל דמוקרטיות. באופן מרומז או ישיר טוענים המחברים כי לא ניתן לעצור את התהליך המוביל לשינוי דמוקרטי, וכי אחריותם של המשטרים במדינות האזור היא להוביל את המהלך הזה. אלמלא ינהיגו המשטרים הקיימים רפורמות דמוקרטיות, יאכפו כוחות חיצוניים את השינוי, ואז יהיה הדבר כרוך בשפיכות דמים ובסבל לאזרחים.

קוראים המעוניינים להתוודע לספרים נוספים בנושא יוכלו למצוא מידע רב

ערך באתרי האינטרנט הבאים:

www.albayan.ae

www.asharqalawsat.com

www.aljazeera.net

www.moheet.com

1 ג'ואד האשם, מְדִכְרָאת וְזִיר עֲרָאקִי מֵעַ אֶל-בְּכָר וְסָדָאם, לונדון: דָּאָר אל-סָאקִי, 2003, 350 עמ'.

ג'ואד האשם, זיכרונותיו של שר עיראקי על הנשיאים אל-בכר וסדאם.

המחבר מילא תפקידים שונים בשלטון מפלגת הֶבְעָת' בעיראק עד שנת 2000. בין השאר היה שר התכנון בממשלה שהוקמה בעקבות ההפיכה הצבאית ב־1968. הוא היה עד להתרחשויות ולהתפתחויות הפוליטיות, הכלכליות והמדיניות שקדמו לתפיסת השלטון בעיראק על ידי מפלגת הֶבְעָת', ולא לה שבו בעקבותיה. קרבתו למקבלי ההחלטות אפשרה לו לספק מידע חשוב על ההתרחשויות בצמרת השלטון בתקופה שבה לקח חלק בהנהגת המדינה. בספר יש תיאור מפורט של המזימות והתחבולות שנקט סדאם חסין במטרה להדיח את הנשיא אַחְמַד חֶסֶן אל-בְּכָר מהשלטון ולהתמנות במקומו לנשיא עיראק. כמו כן הוא מתאר את מערכת היחסים ששררה בין ראשי השלטון לצמרת מקבלי ההחלטות, שלדברי המחבר התאפיינה לעתים קרובות במתיחות ובעוינות שהובילו לרדיפתם של המתנגדים, המתחרים או היריבים ולגל של התנקשויות באישים שונים. מריבות ותככים היו עניין שבשגרה בין חברי מפלגת הֶבְעָת' במשך כ־35 שנה, והם הביאו לקבלת החלטות כושלות ולשחיתות במנגנוני השלטון. המחבר מנתח את אישיותם ואת מאפייניהם של הנשיאים אל-בְּכָר וסדאם, ומראה כיצד השפיעו על התוויית המדיניות העיראקית מול מדינות ערב, וגם מול המערכת הבינלאומית. חלק ניכר מהספר מוקדש לדמותו של הנשיא אל-בכר. הוא סוקר את האירועים החשובים בתולדות חייו ומשרטט בפני הקורא את יחסו אל סדאם. אל-בכר מתואר כאדם צנוע שהיה ער למצוקות החברה בעיראק, אך גם כחסר ניסיון בתחום המדיניות הכלכלית.

הספר כולל אוסף של מסמכים סודיים, שמהם ניתן לעמוד על התפקיד המכריע של ארצות הברית בביסוסו ובחיזוקו של המשטר העיראקי בתקופתו של סדאם. לטענת המחבר עמדתה העמומה של ארצות הברית ביחס לכיבוש כוית על ידי עיראק הביאה לכך שסדאם הבין כי הוא יכול לפלוש אליה מבלי להיתקל בהתנגדות. הספר פותח צוהר להיבטים מעניינים בשלטונה של מפלגת הֶבְעָת' ובמדיניות סדאם, שהביאו בסופו של דבר לנפילתה של בגדאד ולכיבוש עיראק. המחבר יוצא נגד שלטון היחיד העריץ של סדאם, והוא כמובן מטיל עליו את מלוא

האחריות לכך שעיראק הפכה למדינה ענייה ונחשלת, שאילצה מיליונים מבניה להגר ולמצוא מקלט במדינות אירופה או בארצות הברית.

2 חאזם סאר'יה, בַּעֲת' אל-עֵרַאק .. סִלְטַת סְדָאם קְ'אִמַּל [] וְחֵטָאֵמ [], לונדון: דָּאָר אל־סַאקִי, 2003, 255 עמ'.

חאזם סאר'יה, מפלגת הבעת' של עיראק: שלטונו האיתן של סדאם מתמוטט.

המחבר עוסק בספר זה במפלגת הַבַּעֲת' בעיראק ובשאלה כיצד הצליחו ראשיה לתפוס את השלטון, תחילה ב־1963 ולאחר מכן ב־1968. בספר 17 פרקים, שבהם מגולל המחבר את סיפור דרכו של סדאם אל מפלגת הַבַּעֲת', השתלטותו עליה ואחזתו ברסן השלטון, וחיסול וסילוק יריביו הפוליטיים שהעזו לערער על שלטונו ועל מדיניותו. בפרק 'רפובליקת הפחד' הוא חושף את השיטות שבהן נקט המשטר כדי לסלק כל גרעין של אופוזיציה. על אף הניסיונות של המשטר לערוך רפורמה ושינויים בתחומי הרווחה והכלכלה ולהוריד מסים, הוא לא בחל בשימוש באמצעים פסולים כדי לחלק את משאבי המדינה למקורבים ולחברי המפלגה. המחבר עוסק גם ביחסו של המשטר לקבוצות יריבות כמו הקומוניסטים, הכורדים והשיעים, וטוען שקבוצות אלו סבלו מיחס עוין ולא ניתנה להן הזדמנות לקחת חלק בבנייתו של עיראק המודרנית.

המחבר טוען עוד שפלישת סדאם לכוית ב־1990, שבאה בעקבות התפרקותה של ברית המועצות ועליית כוחה של ארצות הברית, היתה יריית הפתיחה לתהליך שהוביל לסוף משטרו. המחבר מתאר כיצד הפכו העיראקים עניים יותר בעקבות פלישה זו, כתוצאה מהמצור ומהסנקציות שהוטלו על המדינה. שיעור העניים בחברה העיראקית הגיע לממדים של כ־75 אחוז, ושיעור תמותת התינוקות עלה באופן מחריד.

לדעתו של המחבר הנשיא בוש גמר אומר לפלוש לעיראק ולהפיל את משטרו של סדאם בעקבות אירועי 11 בספטמבר. בוש הבן נקט מדיניות נחרצת יותר מאביו, ויחד עם השמרנים בבית הלבן הכריז על עיראק כאחת ממדינות ציר הרשע. הכרזה זו סללה את הדרך לכיבושה (ב־20 במאָרס 2003 יצאה המתקפה האמריקנית על עיראק אל הפועל, וב־9 באפריל נכנסו הכוחות האמריקניים ללבה של הבירה בגדאד). המחבר טוען כי הנשיא בוש ומקורביו הפריזו בתיאורה של עיראק כאיום

על ארצות הברית וכי הפלת המשטר וחיסולו של שלטון הִבְעָת' נעשו ללא כל לגיטימציה בינלאומית. עוד הוא טוען כי המלחמה היתה לא חוקית וגם לא מוסרית. הוא מצביע על כך שחוסר יכולתם של העיראקים להביא להחלפת משטרו העריץ של סֻדאם גרם לכך שהשינוי וההתערבות באו מבחוץ, כלומר מידי האמריקנים. הוא סבור כי זהו שטר חוב שהעמים והחברות במדינות ערב צריכים לפרוע כיוון שלא יכלו לחולל את השינוי בעצמם. כמובן, המחיר יקר, שכן לגורם הזר יש אינטרסים שונים. המחבר יוצא נגד העמים והמסגרות החברתיות במדינות ערב, שאין ביכולתם לתבוע ממשטריהם להביא לשינויים ולרפורמה, להנהיג משטר דמוקרטי ולאפשר חופש דיבור. הוא קורא לעמי האזור להציע חלופות למסגרות הפוליטיות הקיימות ולאמץ דגמים של חברה אזרחית ושל מדינה דמוקרטית.

3 כְּמֵאל אַבּוּ דֵיב, זֶלְזָאל פִּי אַרְד אל־שֶקֶאק: אל־עֶראק 1915-2015, בירות: דאר אל־פֶּארַאבִּי, 2003, 555 עמ'.

כְּמֵאל אַבּוּ דֵיב, רעידת אדמה בארץ התככים: עיראק בין השנים 1915-2015.

המחבר הנו חוקר ומומחה בתחום הכלכלה וכותב על סוגיות הקשורות ללבנון ולמזרח התיכון בכלל. בספר זה הוא מנסה לענות על שאלות רבות הקשורות להווה ולעתיד של עיראק; למשל מהם הגורמים שהמיטו אסון על העם העיראקי. הוא מנתח ומסביר את הסיבות להתמוטטות החברתית־כלכלית, ומנסה להציג בפני הקורא את התנאים שחייבים להתקיים כדי שעיראק תוכל לצאת מהמצב העגום והקשה שאליו נקלעה לאחר המלחמה ב־2003. המחבר פורס בפנינו את ההיסטוריה של עיראק במשך כמאה שנים, והוא מתאר את הקמת המדינה המודרנית בעיראק ואת נפילתה.

הספר כולל שישה פרקים: הפרק הראשון, 'הסביבה האזורית והבינלאומית' (אל־בִּיאָה אל־אֶקְלִימִיָּה ואל־דִּנְלִיָּה), דן ברקע של הסוגיה העיראקית, בחשיבות שקיבלה עיראק עם עליית כוחה של 'האימפריה האמריקנית החדשה' ובתפקידה בסדר הבינלאומי. הפרק השני, 'העלייה' (אל־סֻעֻד), מתמצת את השלבים בצמיחתה ובהתעצמותה של עיראק המודרנית מן התקופה המלוכנית, דרך מהפכת 1958 ושלטון מפלגת הִבְעָת'. בפרקים השלישי והרביעי, 'הירידה' (אל־הַבּוּט) ו'ההתמוטטות' (אל־אֶנְהִיאַר), נידונה תקופה מכריעה בהיסטוריה של עיראק המודרנית: המלחמות

שעיראק לקחה בהן חלק מ-1980 ועד 2002 – המלחמה בין עיראק לאיראן, הפלישה לכוחות ומלחמת המפרץ, ומה שהוא מכנה 'מלחמת ההתשה' ו'מלחמת המצור'. את הפרק החמישי, 'רעידת האדמה' (אל-זֶלְזָל), מייחד אבו דיב לדיון במלחמה האמריקנית-בריטית בעיראק ובהשלכותיה. בפרק האחרון, 'עתידה של עיראק' (מִסְתַּקְבֵּל אל-עִרַאק), הוא מנסה לשרטט את התחזית שלו לעתידה של עיראק ובוחן את הסוגיות הכלכליות באזור הערבי באופן כללי, ובעיראק באופן מיוחד. לתפיסתו, לאחר שנפטרה מהדיקטטורה, עיראק צריכה לאמץ את הדגם שעל פיו פעלה יפן לאחר מלחמת העולם השנייה. המחבר חוזה שעד שנת 2015 תוכל החברה בעיראק לשקם את כלכלתה ולהיות למדינה חשובה בעלת תפקיד מכריע בין אומות העולם. המחבר יוצא באופן נחרץ נגד שלטונו הדיקטטורי של סַדַּאם, שבמסגרתו חלשו הוא ומקורביו על כל משאבי המדינה וטיהרו אותה ממתנגדים ומיריבים. עם זאת, הוא טוען שבניגוד לממשלות עבר הגיע השלטון להישגים בתחומי הכלכלה והחברה: הוא הלאים את ענף הנפט ב-1972 וערך רפורמה בחקלאות. לראשונה זכו העיראקים לשירותי בריאות ולביטוח סוציאלי, והנשים נהנו מהישגים חשובים בתחומי התעסוקה והחינוך.

ספרו של אַבּוּ דִיב חשוב כיוון שהוא מעין אנציקלופדיה הכוללת נתונים ואינפורמציה רחבת היקף על עיראק בתחומים שונים. הוא גם כולל נספחים ותיעוד חשוב לכל מי שמתעניין בסוגיה העיראקית.

4 סְמִיר סַאֲרַם, אֶנְה אל-נַפְט יא .. אל-אַבְעַאד אל-נַפְטִיַּה פִי אל-חֶרֶב אל-אַמִּירְכִיַּה עֵלַא אל-עִרַאק, דַאֲר אל-פֶּר, דַמַשֶׁק, 2003, 256 עמ'.

סמיר סארם, זה הנפט, יא... ההשלכות של הנפט במלחמה האמריקנית בעיראק.

המחבר הוא חוקר ומרצה בתחום הכלכלה. הוא טוען שכשארצות הברית התכוננה לפלוש לעיראק באמתלה שהיא מחזיקה נשק להשמדה המונית, כבר ידעו האמריקנים שאין נשק כזה בידיה. הסיבה הראשונה למלחמה היתה הנפט, שנמצא בראש סדרי העדיפויות של האמריקנים. המחבר סבור כי כיוון שעתודות הנפט בארצות הברית מספיקות לתקופה של 15 שנים בלבד, היא רצתה להבטיח לעצמה מקורות אנרגיה לעוד כמאה שנים. הסיבה השנייה למלחמה היתה הרצון להציב כוחות צבאיים באזור, בעיקר לשם הרתעה או התקפה על כל גורם שיאיים על האינטרסים

האמריקניים, כמו המדינות הגובלות בעיראק. סיבה נוספת שהוא מציע היא הרצון לאושש את הכלכלה האמריקנית השרויה במיתון.

בהקדמה לספרו מציג המחבר את הטיעון שלפיו האמריקנים מעוניינים לשלוט בכול במאה ה-21. באמצעות השליטה במוקדי הכוח, ובעיקר בשדות הנפט, תוכל ארצות הברית להשיג הגמוניה על הכלכלה העולמית, וכך להטיל את מרותה ולכפות את מדיניותה על שאר מדינות העולם. המחבר סבור כי מבצעי מתקפת 11 בספטמבר הביאו לתוצאות הרות אסון ולמצב של אנרכיה ואנדרלמוסיה כלל עולמית. את המצב הזה ניצלו ארצות הברית וישראל עד תום. במצב שנוצר ארצות הברית יכולה להטיל את מרותה על מדינות העולם ולפעול בהתאם לאינטרסים שלה כמעצמה. האמריקנים יצאו למלחמה נגד הטרור, אך הם לקחו לעצמם את הזכות הבלעדית להגדיר מהו טרור. ישראל וארצות הברית דחפו למתקפה על עיראק לאחר המתקפה האמריקנית באפגניסטן במטרה להביא לפירוקה של עיראק מנשק, כיוון שהיא היוותה איום על ישראל.

לטענת המחבר יש למלחמה זו השפעה רבה על מדינות האזור ועל העולם כולו. תעשיית הנפט ומחיריו יהיו תלויים במצב שישורר לאחריה. כמו כן יש להביא בחשבון שהמלחמה תגרום אייציבות באזור, הנוכחות האמריקנית בעיראק תוביל לתסיסה בקרב עמי האזור המתנגדים לה, והכוחות האמריקניים בעיראק יהיו מטרה לתקיפה ולמעשי אלימות. נוכחות האמריקנים בעיראק גם עלולה לגרום למלחמה אזורית שישראל תיטול בה חלק.

5 מְסֻטְפָּא ומחמוד בכרי, אל-עֵרָאק... אל-מֵאֲמֵרָה, אל-חֵ'י'אֲנָה, אל-אֲחֵתְלָל, קהיר: דָּאָר אל-שְׂרוּק, 2003, 323 עמ'.

מְסֻטְפָּא ומחמוד בכרי, עיראק... המזימה, הבגידה והכיבוש.

בהקדמה לספר מעלים המחברים את הטענה שכיבושה של עיראק על ידי ארצות הברית קשור לרצונה של המעצמה היחידה בעולם לשלוט על מדינות העולם, ובמיוחד על אזור המזרח התיכון, ואין לו קשר למתקפת 11 בספטמבר. המחברים סבורים שהנשיא בוש הבן ירש מאביו את הרצון לפלוש לעיראק ולהפיל את משטרו של סֵדָאָם מאחר שהאחרון זמם להתנקש בחיי בוש האב בעת שביקר בכוית ב-1991. אי לכך חיפש בוש הבן כל תירוץ אפשרי לפעול. הבית

הלבן הכשיר את הקרקע למתקפה על עיראק. האמריקנים טענו בפני העולם שעיראק נשלטת בידי משטר טרוריסטי, וכי משטר זה גורם איי-ציונות ברחבי המזרח התיכון. הממשל האמריקני לא בחל בשום תירוץ דיפלומטי או צבאי כדי לשכנע את העם האמריקני ואת שאר מדינות העולם שהמלחמה נגד עיראק היא מוצדקת ולגיטימית לפי כל קנה מידה. המחברים סבורים כי הסמאות 'דמוקרטיה וחירות לעם בעיראק' ו'חירות לעיראק', שאימץ הממשל האמריקני עם יציאתו למלחמה, הן אחיזת עיניים שנועדה לאפשר לו להשיג את מטרותיו האמיתיות. הם מצביעים על כך שלארצות הברית ולבריטניה היה אינטרס משותף להשיג רגיעה במזרח התיכון, ולכן הן תבעו מישראל לשמור על איפוק ולא להסלים את המצב בינה לבין הפלסטינים, וגם לא להגיב אם תותקף בטילים על ידי עיראק. ההצדקה לבקשות אלה היתה שהמבצע שהם מנהלים חשוב גם לישראל. בתמורה לאיפוק הובטח לישראל סיוע צבאי מתקדם.

המחברים מנסים להציע בספרם סיבות לניצחון ארצות הברית במלחמה. הם טוענים, למשל, שהאמריקנים חיפשו משתפי פעולה מקרב השיעים והכורדים, וכי המודיעין האמריקני הצליח לגייס מספר רב של אנשים שפעלו בעבר במסגרת שירותי המודיעין העיראקיים וסיפקו מידע רב על אתרים צבאיים חשובים בעיראק. יתרה מכך, גורמים אלו קשרו קשר עם גורמים בצבא העיראקי שסיפקו מידע חשוב על המצב הפנימי בעיראק, והדבר הגיע עד כדי כך שמפקדים בכירים בצבאה של עיראק ערקו לשורותיהם של האמריקנים. המחברים טוענים שִׁדָאם ניסה להימנע ממתקפה על ארצו בכל דרך, אבל ברגע שהתברר לו שהמלחמה היא בלתי-נמנעת, הוא הורה לצבאו להתכונן ולהגן על ארצו.

המחברים כותבים כי הנשיא בוש חתם על צו המאשר שימוש בנשק גרעיני נגד עיראק במקרה הצורך, אך תבע ממפקדי הכוחות שהשימוש בו יהיה נקודתי ומוגבל. ההגבלה הזו הוטלה משום שהאמריקנים חששו כי שִׁדָאם עלול להשתמש בנשק להשמדה המונית, אם אכן נמצא כזה ברשותו. עוד הם מאשימים את הכוחות האמריקניים בכך שהשתמשו בסוגי נשק חדשים בזירת המלחמה בעיראק, שנוסו שם לראשונה והכילו חומרים של נשק להשמדה המונית. כמובן יש לכך השפעה שלילית על אזורי עיראק כיום.

בסיכומו של דבר סבורים המחברים כי כיבוש עיראק החל במזימה אמריקנית שנתמכה על ידי מה שהם מכנים 'בגידה של גורמים עיראקיים', מחוץ למדינה ובתוכה.

6 אחמד מנס'ור, ק'סט ס'קוט ב'ר'ד'אד, קהיר: אל-מ'פ'תב אל-מ'ס'ר' אל-ח'ד'ית', 2003, 200 עמ'.

אחמד מנס'ור, נפילתה של בגדאד.

מחבר הספר הוא עיתונאי נודע בערוץ הטלוויזיה 'אל-ג'זירה', שהיה עד לחלק מהאירועים בעיראק. הוא סוקר בספרו את הסיבות ואת הגורמים שהביאו לנפילתה של בגדאד במהלך המלחמה האמריקנית במארכ 2003. לטענתו נפילתה של בגדאד החלה כבר באוגוסט 1990, עם כיבושה של עיראק את כוית. המחבר מביא מידע חשוב על מצבם של אזרחי עיראק בימי ס'דאם ועל העיר בגדאד תחת איומי הנשיא בוש. הוא גם מתעכב על מה שהוא מכנה 'הדוקטרינה של בוש' ועל האופן שבו הוא מתייחס לסוגיה העיראקית ולסוגיות נוספות. הוא מביא פרטים על קובעי המדיניות ועל מי שהכינו את תכניות המלחמה, והחשוב מכול, הוא מתאר בצורה מעניינת כיצד נפלה בגדאד, תוך קישור בין כיבוש העיר על ידי המונגולים ב-1258 לבין כיבוש העיר על ידי האמריקנים ב-2003. עוד הוא מתאר את התנהלות העיר תחת הכיבוש האמריקני, עוסק ביחסם של האמריקנים לעיתונות ולעיתונאים בעת המלחמה ומדווח על העיתונאים שנפגעו במלחמה. כמו כן יש בספר דיון בגורמים השונים שנאבקו בכוחות הקואליציה השולטים כעת במדינה ובמבוי הסתום שאליו נקלעו האמריקנים בעיראק.

המחבר יוצא נגד ההנהגה העיראקית, ובעיקר נגד ס'דאם, שמינו את מקורביהם ואת נאמניהם לתפקידי מפתח בצבא העיראקי. אנשים אלו היו חסרי כל הכשרה צבאית וידע צבאי ובמו ידיהם הביאו לתבוסה העיראקית במלחמה.

חוסין אלע'ול